

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. Випуск 2 (9) 2014

21. Tekhnolohiyi rozvytku krytychnoho myslennya uchniv / A. Krouford, V. Saul, S. Met'yuz, D. Makinster. – К.: Pleyada, 2006. – 220 s.
22. Unadze D.N. Psykholohycheskye yssledovanyya / Dmytryy Nikolaevych Unadze. – М.: Nauka, 1966. – 454 s.
23. Fylosofskyy slovar' / pod red. Y.T. Frolova. – М.: Polytyzdat, 1986. – 590 s.
24. Filsofskyy slovnyk / za red. V.I. Shynkaruka. – К.: Holovna red. URE, 1986. – 800 s.
25. Delor J. Learning The Treasure Within. Reporto UNESCO of the international Commission on Education for the Twenty-First Century. – Paris: UNESCO Publishing, 1996. – 236 p.

УДК 37.011.3-051

Семенов Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії та історії педагогічної майстерності Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України

E-mail: olenasemenog@gmail.com

УЧИТЕЛЬСЬКА ПРОФЕСІЯ В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОМУ І ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОМУ ВИМІРАХ

У статті крізь призму соціально-педагогічних і професійно-особистісних вимірів, що відображені в навчальному посібнику «Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти» О.Кучерявого, зацентровано увагу на вимогах і особливостях учительської професії початку XXI століття: бути гуманістом і моральним наставником, котрий створює умови для розвитку самоцінності особистості учня, володіє уміннями самоосвітньої і самовиховної діяльності, прагне до професійного розвитку, саморозвитку і самореалізації.

Ключові слова: учитель, учительська професія, учень, особистісно орієнтований підхід, цілісний підхід, самоосвіта, самовиховання, саморозвиток, навчальний посібник, О. Кучерявий.

В інноваційно-інтелектуально насиченому суспільстві актуалізується проблема розвитку вчителя-професіонала, котрий уміло супроводжує, скеровує, динамізує процес самопізнання і саморозвитку молодих громадян України як самодостатніх й успішних у національному і глобальному просторі. Суспільні вимоги вмотивовують і оновлення навчальної книги як для вчителя, так і для школяра. Дотепер у підручниках домінувала установка на забезпечення в учнів /студентів розуміння навчального матеріалу з опорою передусім на раціональний компонент свідомості (спочатку вчили правило, а потім виконували відповідні завдання). На часі «насамперед емоційне переживання вихованцем цінності навчального матеріалу і лише потім аналіз його сутності» [4, с. 74]. Новоутворення, яке виникає у свідомості учня в результаті емоційного переживання об'єктивно існуючих цінностей змісту освіти, І.Бех називає особистісною цінністю [1]. Особистісні цінності утворюють внутрішній стрижень особистості, її ціннісну етичну орієнтацію, - аргументує В. Рибалка [5, с. 408].

З-поміж новацій, які працюють на забезпечення емоційного компонента свідомості, на діалогічну взаємодію і співтворчість учителя й учнів, вирізняються книги з актуальних проблем дидактики загальноосвітньої та вищої школи, теорії виховання: «Педагогіка і психологія дитячої творчості», «Казки дідуса Дидактики», «Головоломки для дітей», «На параді краси цариці Симетрії». Їх автором є доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Донецького національного університету О. Кучерявий. У відповідальній справі формування особистості педагога Олександр Георгійович Кучерявий дотримується новаторських ідей Майстра педагогічної дії, академіка НАПН України Івана Андрійовича Зязюна, котрий власним досвідом переконав: «Педагогіка – це творчість на межі всіх людинознавчих наук».

Широкому загалу освітан відомий навчальний посібник О. Кучерявого, рекомендований Міністерством освіти і науки України, «Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти» (2011) [4]. Методологічно глибока науково-навчальна праця, в якій органічно поєднуються учительський досвід, широка ерудиція, життєва мудрість, дослідницьке чуття, ґрунтується на теорії проблемного навчання і зорієнтована на вчителя, котрий впроваджує освітньо-розвивальні педагогічні технології, що сприяють розвитку особистості учня, а результатом такої роботи є створення особистісно-професійної «Я-концепції», готовність до професійного саморозвитку і самореалізації.

Кредо науковця, котрий сповідує ідеї «сродної праці» і філософію серця Г. Сковороди, – обґрунтувати модель учителя як «гуманіста і морального наставника, котрий здатний систематично і послідовно створювати умови для розвитку свідомості та самосвідомості особистості учня» [4, с. 56]. Для такого вчителя «притаманні критичне педагогічне мислення, яскрава індивідуальність, фундаментальні знання, професійно-педагогічні здібності, уміння і навички самоосвітньої і самовиховної діяльності, досвід творчого розв'язання педагогічних задач, велика душевна щедрість, безмежна любов до дітей і своєї професії», – доводить О. Кучерявий [4, с. 78].

Соціально-культурні цінності діалогу, нове знання, технології, самонавчання і співтворчості – на таких пріоритетах навчальної книги акцентують увагу В. Безпалько, Н. Бібік, О. Ісаєва, І. Лернер, В. Краєвський, О. Савченко, Н. Тализіна, Д. Чернілевський та ін. Сучасний посібник для вищої школи, на переконання фахівців, багатofункціональний: він має виконувати освітню, виховну, розвивальну функції. Навчальний посібник з педагогіки, зауважують учені (О. Дубасенюк, І. Зязюн, О. Лавріненко, Н. Ничкало, О. Отич, Л. Хомич та ін.), має вирізнитися потужним психологічним аспектом і базуватися на наукових принципах загальної, вікової, соціальної психології, психології особистості. О. Кучерявий предметом навчальної книги з педагогіки ставить пошук закономірних зв'язків між цілісним розвитком особистості, її навчанням і вихованням, вирішення проблеми цілей виховання

проектування на цій основі моделей, програм, особистісно орієнтованих технологій та методик навчання і виховання. У цьому дослідник суголосний з ідеями Ю. Бабанського, В. Сухомлинського, І. Харламова.

У межах статті кризь призму соціально-педагогічних і професійно-особистісних вимірів, що відображені в навчальному посібнику «Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти», закцентуємо увагу на вимогах і особливостях учительської професії початку XXI століття.

Навчально-дослідницький дискурс (три логічно взаємопов'язані частини: вступ до педагогічної спеціальності та педагогічної науки, основи дидактики, теоретичні основи особистісно орієнтованого виховання і дев'ять розділів) спроектовано з урахуванням особистісно орієнтованого й цілісного підходів. Усі розділи, параграфи пронизані ідеями педагогічного стимулювання професійного зростання особистості вчителя і розвитку особистості учня, його свідомості, самосвідомості, готовності до самоосвітньої діяльності й самовиховання. Цілісний підхід у єдності з особистісно орієнтованим покладений в основу обґрунтування змісту освіти, процесу і типу навчання, структури і змісту сучасного українського виховання та інших педагогічних категорій.

Відбір теоретичного і практичного дослідницького матеріалу автор здійснює на основі критеріїв дедуктивної логіки структурування і засвоєння фундаментальних теоретичних знань як цінностей, а також характеру викладу, сприйняття і осмислення навчальної інформації. Перший критерій дозволяє гармонійно поєднати наукознавчий і теоретичний матеріал. Ідеться, зокрема, про таксономію розвивальних, виховних, освітніх цілей уроку, класифікації методів навчання і виховання, системно-функціональну готовність майбутнього вчителя до педагогічної дії.

Важливо наголосити, що апробація книги у студентській аудиторії в Інституті філології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка майбутнім учителям засвідчила дієвість і другого критерію. З метою забезпечити більш ефективно опанування студентами важливої професійно орієнтованої інформації дослідник здійснює виклад у формі нарисів, аналітико-публіцистичних роздумів, психолого-педагогічних рефлексій, аналізів професійних ситуацій, вдало поєднуючи образне і проблемне бачення педагогічних явищ і процесів.

Виразною особливістю педагогічного дискурсу є акцент на пріоритетних обов'язках учителя. Сьогодні мало бути професіоналом, який уміє виконувати тільки конкретні технологічні операції, діяти за інструкцією, хоча це вимагає цілого комплексу знань, здібностей, умінь і якостей, формування таких якостей, що значущі для здійснення професійно-творчих функцій, досвіду творчої діяльності. Важливо бути насамперед «людиною, яка взяла на себе соціальну відповідальність за розвивальний і щасливий характер життєдіяльності дітей, прилучення їх до духовно-моральних та інших цінностей, забезпечення перспектив особистісного зростання, його способів і засобів [4, с. 6].

Енергетично потужною для професійно-особистісного розвитку вчителя вважаємопершу частину. У ній компресовано представлено авторське бачення педагогічної думки і діяльності Антона Макаренка і Василя Сухомлинського. Ядром моделі цінностей всесвітньо відомих майстрів теорії і практики виховання дослідник визначає систему гуманістичних аксіологічних орієнтирів, у центрі якої – особистість вихованця, його духовність, обов'язок, воля, відповідальність, потреба в гармонійному розвитку.

У професійній діяльності вчителя доцільно реалізувати концепцію паралельної педагогічної дії відатного майстра А. Макаренка, що знайшла відображення в ідеї виховання особистості в колективі, методи педагогічного впливу, які стимулюють дітей до свідомої організації свого життя, зокрема методи педагогічної вимоги, завтрашньої (дитячої) радості (або перспективних ліній), громадської думки, змагання тощо. Водночас у вихованні рис творчої особистості учителя вагоме місце посідає гуманістична система освітніх цінностей В. Сухомлинського, що охоплює важливі для розвитку дитини як особистості духовно-моральні, сімейно-культурні, національно-культурні, соціально-нормативні, індивідуально-розвивальні аксіологічні орієнтири. За В. Сухомлинським, мудрість педагога концентрується і в його вмінні розуміти постійний стан самоутвердження й самовиховання дитини, і в умінні розуміти мову дитинства [7, с. 630].

Необхідним для професійного зростання вчителя є дискурс про гуманізм дидактико-методичної системи В. Шаталова. У центрі педагогічної філософії педагога-новатора перебуває особистість учня найвища цінність природи, творець власної життєвої стратегії. О. Кучерявий доводить, що педагогічна практика В. Шаталова є продуктивною акмеологічною практикою. У своїх учнів, приходиться до висновку О. Кучерявий, учитель виховував вірув себе, жадобу до досягнення в будь-якій діяльності найвищих результатів, бажання смаку перемоги, здатність до творчості, готовність до щоденної копіткої праці, уміння у сфері самовдосконалення.

Тривале вивчення проблеми професійного становлення і розвитку вчителя безпосередньо в навчально-виховному середовищі загальноосвітньої і вищої школи дало можливість автору навчальної книги переконливо довести: «Глибока компетентність учителів у питаннях структури свідомості і самосвідомості особистості, у використанні способів і засобів педагогічного забезпечення їхнього розвитку і єдності – необхідна умова організації особистісно орієнтованого навчання і виховання» [4, с. 69]. Писав про це і відомий психолог Е. Стоунс. «...лише завдячуючи вчителям, які будують свою педагогічну дію у школі на певних теоретичних та практичних принципах психології, – наголошував учений, – ми зможемо домогтися суттєвого прогресу в практиці учіння» [6, с. 21-22]. Дотримується О. Кучерявий концептуальних тез чеського мислителя ХҮІІ ст. Я. Коменського, котрий наполягав на тому, «щоб усе, що викладається

юнацтву не змушувало його робити будь-що супроти волі і внаслідок примусу, давало змогу все робити добровільно й самостійно, із захопленням» [цит. за 4, с. 157]. Водночас російський педагог П. Каптерев на початку ХХ ст. теж дотримувався основних положень швейцарського педагога ХІХ ст. І. Песталоцці й розумів учіння як справу творчості самого учня, а всі знання – як розвиток внутрішньої діяльності, акти самодіяльності і саморозвитку [3, с. 294].

З позиції цілісного та особистісно орієнтованих підходів автор ґрунтовно аналізує основні ознаки уроку. Підкреслює автор і значущість та обов'язковість для вчителя прагнення до самоосвіти. Майбутнім учителям є необхідність поміркувати, зокрема, над рефлексіями К. Ушинського про те, що вчитель живе до тих пір, поки він навчається; як тільки-но цей процес згасає, у ньому вмирає майстер своєї справи, і над роздумами В. Сухомлинського, котрий у багатьох працях наголошував, що саме у процесі самоосвіти формуються інтелектуальні риси особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці.

О. Кучерявий «занурює» читача і в аспекти самовиховання як рушійної сили розвитку особистості учителя й учня. Автор розвиває тезу І. Зязюна про те, що вчитель є носієм культури, але він є також і живим зразком культури [2, с.18]. Дискутує і щодо вищої мети виховання сучасної школи- гармонійний розвиток особистості. Прагнучи цього педагогічного ідеалу, зауважує О.Кучерявий, педагогам важливо не забувати про необхідність конкретизації цієї мети, адже в душі кожна людина усвідомлено і неусвідомлено переконана у свободі, значущості, самоцінності і гідності своєї особистості [4, с. 57]. Культивування самоцінності, неповторності, творчої індивідуальності припускає створення сприятливих умов для розкриття потенційних можливостей особистості. У цьому вбачав головне завдання виховання В. Сухомлинський.

Укладаючи дослідницький матеріал, О. Кучерявий спирається на власний учительський досвід і методичні вимоги: навчальна книга має поступово, але послідовно і наполегливо готувати користувача до самонавчання. Посібник забезпечує систематизацію набутих знань і передбачає можливість самоконтролю: тут розміщена рекомендована література для самостійної роботи, а також різноманітні творчі, проблемно-пошукові завдання. Наприклад: напишіть самохарактеристику ступеня сформованості власних професійно-творчих, управлінсько-комунікативних і соціально-педагогічних умінь. Працюючи на мікротвором, намагайтеся зіставити свій образ «Я» з образом добре відомого вам педагога (с .46). Опишіть ситуацію (її потрібно самостійно розробити або «взяти» з власного досвіду шкільного навчання), яка відображає певний (досить високий або низький) рівень сформованості в педагога моральної готовності до педагогічної діяльності (с. 50). Створіть за допомогою різних видів мистецтва (образотворчого, літературного та ін.) власні образи понять основних категорій педагогіки: розвитку, навчання і виховання (с.155). Складіть перелік найбільш імовірних мотивів самоосвітньої

діяльності старшокласників, які лежать в основі їх психологічної (ціннісно-мотиваційної) готовності до неї (с. 256).

Сприйняття навчальної інформації – це складний і специфічний процес. Щоб він відбувся, необхідна установка на цілеспрямоване та осмислене сприйняття, тому значну увагу учений приділяє епіграфу як засобу діалогу, закодованого знаку, що допомагає висловити авторську позицію. Наприклад: Епіграф «Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна попередньо пізнати її також в усіх відношеннях» (Костянтин Ушинський) знаходить відображення в темі «Предмет педагогіки як дослідження закономірних зв'язків між цілісним розвитком особистості, її навчанням і вихованням», епіграф «Свідомість – динамічна смислова система, яка становить собою єдність ефективних та інтелектуальних процесів» (Л. Виготський) – у параграфі «Психологічний механізм навчання і виховання: єдність розвитку свідомості й самосвідомості особистості»; епіграф «Ідеал нації є не те, що вона думає про себе у часі, але те, що Бог думає про неї у вічності» (В. Соловйов) – у темі «Національне виховання як соціально й особистісно значущий феномен».

Апробація навчального посібника «Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти» у студентській аудиторії засвідчила: дослідницький матеріал, укладений з урахуванням особистісного, рефлексивного підходів, індивідуального навчання, сприяє усвідомленому розгляду майбутніми вчителями вимог і особливостей учительської професії початку XXI ст. крізь призму соціально-педагогічних і професійно-особистісних вимірів. Педагогічний дискурс допомагає сформуванню в читачів власне бачення учителя як гуманіста і морального наставника, котрий систематично і послідовно створює умови для розвитку самоцінності особистості учня, його «духовності, інтелекту, афекту» (І. Зязюн), володіє уміньми самоосвітньої і самовиховної діяльності, прагне до професійного розвитку, самореалізації.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: підруч. / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Зязюн І. Аксиологічні ресурси педагогічної дії вчителя / Іван Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії: зб. наук. пр. – К.; Полтава, 2011. – Вип. 1. – С. 9–24.
3. Каптерев П.Ф. Дидактические очерки. Теория образования / П.Ф. Каптерев // Избр. педагог. соч. / под ред. А.М. Арсеньева. – М.: Педагогика, 1982. – С.294-299.
4. Кучерявий О.Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посіб. / О.Г. Кучерявий. – К.: Наукова думка НАН України, 2011. – 464 с.
5. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб. / В.В.Рибалка. – Одеса: Букаєв В.В., 2009. – 575 с.
6. Стоунс Э. Психопедагогика. Психологическая теория и практика учения / Э.Стоунс // Пер. с англ. / под. ред. Н.Ф.Талызиной. – М.: Педагогика, 1984. – 472 с.

7. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О. Сухомлинський // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / редкол.: О.Г. Дзеверін (гол.) та ін. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 403 – 637.

Seменog Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Department of Theory and History of Pedagogical Skills, Institute for Pedagogical Education and Adult Education of NAPS of Ukraine.

E-mail: olenasemenog@gmail.com

TEACHER PROFESSION IN THE SOCIAL, PEDAGOGICAL, PROFESSIONAL AND PERSONAL DIMENSIONS

Summary. *In the light of social, pedagogical, professional and personal dimensions that are reflected in the O.Kucheriavyi's textbook «Pedagogy: personality developmental aspects», in the article attention is focused on the requirements and characteristics of the teacher profession at the beginning of twenty-first century. Methodologically profound scientific and educational work is based on the theory of problem-based learning and focused on the teacher, who implements educational and developmental pedagogical technology, which contributes to the development of the student's individuality. As a result of this work it is creating personally professional «self-conception», commitment to professional self-development and fulfillment. All sections, paragraphs are imbued with the ideas of teacher professional growth stimulating teacher's personality and development of the student's individuality, his consciousness, awareness, readiness for self-education. A holistic approach in the unity with personality oriented makes educational content, learning process and the educational type, structure and content of modern Ukrainian education and other educational categories.*

It is proved that today it is not enough to be a professional who is able to perform only specific manufacturing operations, to act according to instructions. The teacher must be a person who has assumed responsibility for social development and happy children life. He must be a humanist and moral mentor, who systematically and consistently participate them to spiritual, moral and other values, creates conditions for the development of self-worth student's individuality. He has skills of self-educational activities, provides professional development, self-development and self-realization.

Key words: *teacher, teaching profession, student, individually oriented approach, holistic approach, self-education, self-development, textbook, O.Kucheriavyi.*

Bibliography

1. Bekh I.D. Vychovannia osobystosti: pidruch. / I.D.Bekh. – K.: Lybid, 2008. – 848 s.
2. Ziazun I. Aksiolohichni resursy pedahohichnoi dii vchytelia / Ivan Ziazun // Estetyka i etyka pedahohichnoi dii: zb. nauk. pr. – K.; Poltava, 2011. – Vyp. 1. – S. 9-24.
3. Kapterev P.F. Dydaktycheskye ocherky. Teoriya obrazovaniya / P. F. Kapterev // Yzbr. pedahoh. soch. / Pod red. A.M. Arseneva. – M.: Pedahohyka, 1982. – S. 294-299.
4. Kucheriavyi O.H. Pedahohika: osobystisno-rozvyvalni aspekty: navch. posib. / O.H. Kucheriavyi. – K.: NVP «Vyd-vo «Naukova dumka» NAN Ukrainy», 2011. – 464 s.
5. Rybalka V.V. Teorii osobystosti u vitchyznianiі psykholohii ta pedahohitsi / V.V. Rybalka: navch. posib. – Odesa: Bukaiev V.V., 2009. – 575 s.
6. Stouns E. Psykhopedahohyka. Psykhohohycheskaia teoriya y praktyka ucheniya / E.Stouns // per. s anhl. / pod. red. N.F. Talyznoi. – M.: Pedahohyka, 1984. – 472 s.
7. Sukhomlynskyi V.O. Metodyka vykhovannia kolektyvu / V.O. Sukhomlynskyi // Sukhomlynskyi V.O. Vybriani tvory: v 5 t. / redkol.: O.H. Dzeverin (hol.) ta in. – K.: Rad. shk., 1976 – T. 1. – S. 403–637.